

vagy kongratására mindannyian összejöjjenek.” Talán nem véletlen, hogy az első könyvben felsorolt és szabályozott esetekben a tilalmak, rendelkezések megszegői ellen elsősorban pénzbüntetést helyeznek kilátásba, esetleg még a közösségből való kizárást. Csak a negyvenkettedik fejezet zárul így: „E rendelkezés megszegője megfelelő testi büntetésben részesüljön.” A testi büntetést tehát ez a könyv csak ebben az esetben látja elő, nyilván azért, mert akik „vakmerően fölkelni és összegyülekezni” merészkedtek, azok nem tudták volna aranyban, márkában fizetni a büntetést, s talán a közösségből való kizárás sem állt volna a város érdekében, hiszen szükség volt a munkájukra.

Nem egy-két ismertetőt érdemel ez a könyv, a Forum Könyvkiadó fontos hiányt pótolta vele, hozzásegít egy kor tanulmányozásához, alaposabb megértéséhez, megismeréséhez. Mindenképpen hasznos volt tehát a *Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon* című kiadvány megjelentetése, de egy-egy ilyen kiadvány jóval nagyobb lehetőségeket nyújt, ezeknek nagyobb része (a jelzett hibák miatt) kihasználatlanul maradt.

BURÁNYI Nándor

A „MŰVÉSZIETLEN LAPÁLYON” MÉGIS SOK AZ EMLÉK

Szekeres László: *Középkori települések Északkelet-Bácskában*, Hungarológiai Közlemények, 50. szám. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983.

A kissé polémikusan megfogalmazott cím Szenteleky Kornélnak egy fél mondatával felesleget, amely örökségünk, kulturális és bármiféle hagyományaink kutatása közben oly gyakran fölmerülő szorongást, néha kívülről is sugallt hiányérzetet fogalmaz meg: „... a művészietlen lapályon... , melyen nincs semmi, de semmi emlék”. Ezzel a komplexussal azóta már sokan eredményesen szálltak szembe, ahogyan azt Bori Imre tette irodalmi hagyományaink vonatkozásában, most pedig *Szekeres László*, szabadkai régész szánta rá magát, hogy a régészet eredményeivel cáfolja ezt a látszólagos gyökértelenséget. Írása a Hungarológiai Közlemények 50. számának nem egyedüli tanulmánya — hiszen itt olvashatjuk *Simonyi Máriától* az Újvidék c. lap történetét, *Kalapis Zoltántól* Katona József időszámítási könyvét, *Silling Istvántól* pedig egy kupuszinai népballada születésének történetét, de egy szempontból méltó rá, hogy külön fogalmazzunk vele, abból, hogy hatása és mondanivalója túlterjed a szakemberek avatott de kicsiny köreire.

Szekeres László tanulmányának elején, *Francis W. Carter* A Balkán történeti földrajza (*An Historical Geography of the Balkans*) c. 1972-ben megjelent könyvéből kiindulva, lényegében a Szentelekyével azonos alaphangot üt meg: „Az olvasónak (az idézett műnek) az a benyomása,

hogy Vajdaság területén, néhány központtól eltekintve, nem léteztek települések, teljesen lakatlan volt ez az egyébként közismerten termékeny táj." Ha viszont a középkori településeket a tájra vetítjük képzeletben, kiderül, hogy sűrűn lakott vidékkel, vagy ahogyan Szekeres megfogalmazza, „a legjobb európai átlagot elérő településhálózattal találkozunk”.

A látszólagos ellentmondásnak a szerző szerint egyrészt a középkori lelőhelyek feltáratlansága, viszonylagos elhanyagoltsága az oka, noha a táji adottságok objektív tényezőinek is szerepe van középkori „örökségünk” valós állapotában és ismeretének szintjében is. A táji adottságok közül első helyre kívánczik az a tény, hogy Bácska mindenkor szegény volt szilárd építőanyagban. Köve a horgosi Kőlaponon és a hajdújárásai Kővágón található sajátos képződményektől eltekintve sohasem volt, a fára vonatkozóan pedig *Bertrandon de La Brocquiére* francia utazót idézi, aki 1433. évi magyarországi utazásáról írva azt állította, hogy Belgrád és Szeged között — Becsétől kezdve, a Tisza bácskai oldalán haladt — csupán két helyen látott egy-egy erdőcskét, azon kívül sehol sem látott egyetlen fát sem. Tájékoztatása szerint a lakosság fűtésre is szalmát és nádat használt.

Vannak természetesen ezzel ellentétes állítások is, mint Antalffy Gyuláé, aki szerint az Alföldet a középkorban sokféle erdők borították, de a települések létét az előző leírás sem vonja kétségbe.

Második településtörténeti tényezőként Szekeres az igazán urbánus előzmények hiányát emeli ki: „Bácska területe mindig kívül esett a római birodalom határain, és itt a középkori lakosság nem örökölhette városokat, építményeket, szilárd utakat.” Éppen azért érdemelne több figyelmet ez a kor, mert sűrű településvonulatait, XI. századi, szilárd anyagú építményeit (I. István rendelkezésére kezdtek templomokat építeni) közvetlen előzmények nélkül, a semmiből teremtette meg.

Harmadik településtörténeti tényezőként az általa vizsgált terület földrajzi jellemzőivel, arculatával foglalkozik, de már csak Bajmok—Szabadka—Horgos—Becse—Szenttamás—Bajmok sokszögének határai között, amely kutatási területét képezi, és amelyről számos, előzménynek tekinthető tanulmánya (Zenta és környéke a régészeti leletek fényében) megjelent. Ez alól csak a tanulmányhoz mellékeltenként a kivétel, amelyen az összes eddig ismert bácskai középkori lelőhelyet feltünteti, sajnos. Északkelet-Bácskán kívül a helymeghatározó utalások nélkül.

Az adott tájegység földrajzi jellemzőit vizsgálva, a szerző mindenekelőtt a Tiszát emeli ki markáns földrajzi tényezőként, amelyre merőleges az északi homok és a Telecskai domboknak is nevezett löszterület határvonala. A löszmagaslatot mély vízjárta völgyek tagolják, alatta kisebb-nagyobb tavak találhatók, a magaslat és tavak vizeit pedig erek, patakok vezetik a Tisza felé (Körös, Csík-ér stb. Ezeknek a vizeknek, vízfolyásoknak döntő szerepet tulajdonít Szekeres László a településrendszer kialakulásában, amint azt a térképmelléklet is tendenciózan hang-

súlyozza. A települések, mint ő is megjegyzi, mindig valamilyen térbeli szükségesség, ökonómia termékei, helyük tehát sohasem véletlenszerű, sőt a különböző korokban keletkezett, felújított falvak lokalizációja sem, amit a középkori és a szarmata kori települések összefüggései is bizonyítanak Bácskában (és sorolhatnánk a kultúrák egész sorát). Ennek a térbeli ökonómiának alföldi viszonyok közt a vízhez való közelség, de a víztől való védettség az egyik tényezője, koordinátája, a másik legtöbbször valamely fontos úthoz való közelség, vagy a vízi és szárazföldi útvonalak találkozása.

A tanulmány munkamódszere nagyjából a következő: egyrészt összegzi az oklevelekben, egyéb forrásokban és a szakirodalmi előzményekben előforduló településtörténeti, településnévi utalásokat, másrészt egy középkori leletkatasztert próbál megkörvonalazni, majd pedig megkísérli ezt a két rendszert egymásravetíteni és megfeleltetni, abból a hipotézisből kiindulva, hogy a forrásban említett településnek kell hogy legyen régészeti nyoma és viszont.

Az egyeztetés eredményeként két csoport rajzolódik ki előttünk.

Az egyikbe az ismert történelmi településnevek kerültek (szám szerint nyolcvanegy), mint *Adorján, Bútka, Becse, Bajsa, Csantavér, Györgyén, Kanizsa, Kelebia, Kevi, Kishegyes, Martonos, Mohol, Nagyfény, Obornyacs, Tavankút, Zenta*, amelyek ma is léteznek, illetve olyanok, mint *Arnacstelke, Cecstó, Füles, Gyékénytó, Kalocsa, Kétfűlű*, amelyek megsemmisült helységek, de többé-kevésbé lokalizálhatók.

A második csoportba pedig az egyik településnévvel sem azonosítható régészeti lelőhelyek kerültek.

A csoportokon belül a szerző részletezőbb eljárása a következő: első helyen állnak az adott település részben forráshű, részben kikövetkeztetett középkori, törökkori névalakjai, ezt pedig a pontos vagy hozzávetőleges lokalizálás (38 esetben ez csak nagyon általános), majd pedig a történeti, régészeti jellemzés követi.

Azt mondanunk sem kell, hogy az előzőekben felvázolt program nagyon nehéz, buktatókkal teli feladat a kutatások jelenlegi állásánál. Azzá teszi a rengeteg, egymástól nagyon eltérő szemléletű, módszerű forrás (a tanulmány jegyzetszámozása 199-cel végződik), amelyek közül csak *Gyórfy György* (Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza), *Iványi István* (Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára) és *Csánki Dezső* (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában) művei tekinthetők összefoglaló jellegűnek. Nem ritka a forrásokban a belső és egymás közötti ellentmondás, az évszázados aggályos vita is, amelynek gordiuszi csomóját, Szekeres sokszor impozáns merészséggel vágja át, mint a kanizsai *Miroth* halastó vagy *Adorján* helymeghatározásának esetében.

A másik nehézséget a történettudományon, régészeten kívüli, Bácskára vonatkozó kutatások hiánya okozza, hogy a tanulmány aktualitásában

fogalmazzunk, a *nyelvtörténeti, helyesírástörténeti* „ásatásoké”. Ez a hiány elsősorban a történeti névalakok olvasatánál, értelmezésénél jelent problémát, amelyhez teljesen forráshű közlésre és ami csak ebből következhet, az adott forrás helyesírástörténeti korszakolására lenne szükség. Ez a jelen tanulmányban inkább a térszínformákat, tájalakulatokat megnevező második csoportnál vet fel kétségeket, amelyeknek némelyikéhez a bevezetőben rögzítettektől eltérően még régészeti lelet sem kapcsolódik (Gyékénytő, Csík-ér Füz-fankú-erdő). Ilyen a *Woszawelgh Aszó-völgyet* eredményező megfeleltetése, amelyet ha a tonkolatánál levő *Wastork* — *Vastorok* falu nevével együtt vizsgálunk, akár a *Vas-aszó-völgyig* juthatunk, sőt ha a Telecskai dombok nyugati oldalán a *Vajastorok* névre is rábukkanunk, még összetettebbé válik a kérdés. Feleltébb kérdéses a *Homusber Hámos-ért* eredményező olvasata 1224-re vonatkozóan, már csak azért is, mert a *hám* szó legalább négyszáz évvel későbbi képződmény nyelvünkben.

Ezek közül emeljük ki csak még egyet, mert lokalizálási vonatkozásai is vannak. Ez az 1335-ben Adonján határában felbukkanó *collis Seeg*, amelyet Szekeret *Szeg-halom*, *Szég halom* sőt *Szék-Halom* olvasatokkal lát el (a tanulmány különböző helyein). Nos, a Seeg egyetlen lehetséges értelmezése a *ség*, amely *-ség* képzőnkben ma is él, és eredetileg *halmot* jelentett. Ebből viszont az következik, hogy az idézett forrás írója vette a magyar alakot, és azt a latin *collis* (szintén halmot jelent) szóval értelmezte, azaz a névben nincs semmilyen egyedítő elem, így a domb nem lehet azonos a *Fehér-halommal*, mert ott már sok másik domb is van, tehát megkülönböztető elemmel is el kellett volna látni.

Bizonyos módon a nyelvi tényeket érdemes vallatni néhány helymeghatározásnál is, például az egykori *Alsó- és Felsőadorján* esetében, amelyet a korábbi szakírók (Appel Ede, Iványi Győrfy) a Tisza felé haladó, félsziget-szerű nyúlvány északi és déli hajlatába, illetve az alsó, járási szintre és a mai Oromhegyesnek megfelelő magaslatra helyeztek. Ezzel szemben szerzőnk az egyiket a falu mai helyére, a másikat pedig ettől nyugatra a Körös partjára lokalizál. A helynevek előtagjaként szereplő *alsó-* vagy *felső-* jelző viszont általában a viszonylagos északi vagy déli, esetleg a magasabb és alacsonyabb fekvést jelöli, ebben az értelmezésben pedig egyikről sincs szó.

Természetesen az általam felvetett dilemmák a feldolgozott nevek számához képest ritka kivételnek számítanak, a tanulmány összességében nagyon megbízható segédlet bármilyen irányú kutatásban. Adataink nagy része először van így együvé rendezve, némely része pedig csak itt található meg. A bemutatott régészeti lelőhelyek nagy segítséget nyújtanak a pusztává vált egykori falvak pontos helyének, településmagvának meghatározásában, így például a több mint tízkilométeres *Ostorka* puszta esetében, amelynek a legdélibb részén volt a néhai *Vastorok* település. Az egymásra vonatkoztatott régészeti leletek, településnevek sok

érdekes következtetést tesznek lehetővé, és ezt lehetőségeihez mértén maga a szerző is elvégzi. A települések vázlatos történeti összefoglalásánál is sok a friss, új adat. Ha valami gondot jelent, az a helymeghatározás, ahol a tanulmány kénytelen a jelenlegi földrajzi állapotokból kiindulni, ezek viszont esetenként nagyon eltérhetnek a több száz évvel ezelőtti állapotoktól.

A lokalizálást a birtoklástörténeti tényezők is nagyon nehezítik, mivel a megyék határa igen szeszélyesen változott, olyannyira, hogy a főterülettől elszakadt különálló falvak is tartozhattak egyik vagy másik vármegyéhez, és ugyanígy a hűbéri birtokok sem voltak kötelezően összefüggő területek, hanem az öröklés, adományozás szeszélyeinek megfelelően egymástól akár 50—100 kilométerre levő birtokok, majorok, telkek (Arnacstelke). Álljon itt végezetül csak egyetlen idevonatkozó példa, amelyre magam az élő dűlőnévanyag kutatása közben bukkantam, amely az egykori települések kutatásának is sok segítséget nyújthat.

Györfly idézett művében Bodrog vármegye névanyagában egy *Zsusuktó* nevű helységet említ, amelyet feltételezésszerűen Baja környékére helyez, csak azért, mert az itt levő Borotával együtt szerepel. A név írásos előfordulása *Susukton*, Kanizsa határában viszont, Velebit alatt, van egy *Susi-tó* nevű szikes tó, ott valahol, ahol Szekeres László az egyik Adorjánt feltételezi. Ez az alaki hasonlóság legalább is elgondolkodtató, és annak a munkának izgalmas érdekességét jelzi, amelynek Szekeres László tanulmánya nagyon fontos állomása.

PAPP György

S Z Í N H Á Z

BEMUTATÓ

SZENTIVÁNÉJI ÁLOM

Bármennyire is hihetetlen, a Shakespeare-életműből manapság nem a nagy tragédiáknak vagy a királydrámáknak, hanem a vígjátékoknak a színpadra állítása a legnehezebb vállalkozás. A mese és a valóság, az irrealitás és a realitás elemeiből szőtt komédiák — Shakespeare legtöbb vígjátékára jellemző ez a kettősség — hiteles színpadi megjelenítése szinte megoldhatatlan feladatot jelent, s nemcsak kétszínűségük miatt, vagy azért, mert napjaink nézője nehezebben tud önfeledten viszonyulni a tündéries, mesebeli szálhoz. Sokkal inkább, mert a vígjátékok nem önmagukért beszélnek, állnak helyt, mint a Hamlet, a két Richárd-dráma,